

A VÁLTOZATOK TRANSZILVANIZMUSA

Boka László (szerk.): *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*

■ A *Transzilvanizmus. Eszmék, korok változatok* című kötet a transzilvanizmus diskurzusának áttekintését kívánja nyújtani. A hol eszmerendszernek, hol ideológiának nevezett irodalmi és kulturális jelenség a romániai magyar kisebbség meghatározó szellemi mozgalma volt a két világháború közötti időszakban, melynek egyik markáns megfogalmazása az 1921-ben megjelent *Kiáltó* szó röpirat volt. Bár a szóban forgó kötet mentes minden egyoldalú magasztalástól és pátoztól, mégis, a tanulmányok egészén érződik egyfajta kegyeleti gesztus a témával kapcsolatban, amit a százévnnyi diskurzus és a téma komplexitása teljességgel indokol. Ezt a felütést a bevezető tanulmány, a szerkesztő Boka László *Transzilvanizmusformák, transzilvanizmusváltozatok* című írása alapozza meg, illetve az utána következő írások is továbbviszik. A kötet arra vállalkozik, hogy a transzilvanizmust érintő legfontosabb tematikus csomópontokat tekintse át, gyűjtse össze, mindezt a múltbeli előzmények, valamint a hatás és utóhatás keresztmetszetében. A téma iránt érdeklődő olvasó szakmailag megalapozott, külalakra elegáns könyvet tart a kezében, amolyan modern kódexet a transzilvanizmus témájában.

Kós Károly *Erdély* című kultúr-történeti vázlatának bevezetőjében ezt a kérdést teszi fel a transzilvanizmussal kapcsolatban: „[V]an-é

különvaló erdélyi lélek, minden emberi észjárástól különböző gondolkozásmód és világszemlélet, temperamentum és mentalitás, ami az ittvaló szellemi életmunka eredményeinek minden más eredménytől való különvalóságát, viszont minden itt való eredménynek közösségét félreismerhetetlenül és természetesen determinálja? [...] Lehet-é, van-é egyáltalában erdélyi kultúra és ha van, mi okból kellett lennie?” Ez a kérdés számtalan vetületben tevődött fel a két világháború közötti időszakban, amire igenlő és kételkedő válaszok is születtek. Mindez pezsgő vitákat eredményezett a *Jelszó és mítosz* vitával kezdődően a *sajátosság méltóságán* át az 1990-es évek ifjú titánjainak kérdéséig az *erdélyi magyar irodalom létével* kapcsolatban. Bármilyen legyen Kós Károly kérdésére a válasz, az tény, hogy a transzilvanizmus kultúrát teremtett, amiben a könyvek, a lapok, a képzőművészeti alkotások és a kánonalkotó viták is fontos szerepet játszottak. Boka László a már említett bevezető tanulmányban a két világháború közötti időszak vonatkozásában is „heterogén alakzatnak, közösségi ideológiának vagy hitmozzanatoknak” nevezi a transzilvanizmust, aminek „pontos, koherens és egyértelmű, mindenki által elfogadott történeti definíciója nem létezik”. (7.) A tanulmánykötet többi szerzője is megerősíti, hogy céljuk nem

valamiféle kész válasz adása, mivel ez teljességgel lehetetlen. A fentiek értelmében a kötet célja nem a kérdésekre adott egyértelmű válasz, illetve a koronként felpeszsdült vitás mondatok végére kitett pont, hanem éppen annak a sokszínű diskurzusnak a megmutatása és továbbgondolása, amit jobb híján transzilvanizmusnak vagy erdélyi gondolatnak nevezünk. Azért a 'jobb híján', mivel a téma egyik vitatott pontja maga az elnevezés: a név, ami szó szerint nem fedti pontosan a hozzá tartozó régiók egészét... Partium, Máramaros és a Bánság kultúráját, illetve bizonyos értelemben mégis. Egy expanzív fogalom, és a névben rejlő ellentmondás is a téma komplexitását predestinálja.

Boka László bevezető tanulmánya a 20. század elejének magyar irodalomtörténeti kontextusába ágyazottan vezeti fel az erdélyiség fogalmának alakulását, rámutatva a budapesti írócsoportosulások és az erdélyiek közötti kölcsönhatásokra, amit nyilvánvalóan a hazatelepülők (Benedek Elek, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós), majd az emigrációt választók is erősítenek (pl. Áprily Lajos). A szerző rámutat a húszas évek szerteágazó, de mégis konszolidált diskurzusaira, amiben a baloldali nézetektől a konzervatív szemléletmódig terjed a skála. Kitér továbbá a harmincas évek kényszerpályáira az egyre növekvő nacionalizmus közepette, ami a belső ellentéteket és a nemzedéki különbségeket is kiélezte, hogy a fogalom utóéletében kelt értelmezésekkel fejezze be. A tanulmány zárófejezete különösen jó összefoglalása annak a terminológiai bázisnak, ami a transzilvanizmus két világháború közötti időszakában, illetve az után keletkezett. A bevezető ta-

nulmány másik erőssége, hogy meggyőzően bizonyítja Kuncz, Ligeti, Bánffy és mások leírt gondolatainak idézésével, hogy az erdélyi gondolat képviselői nem bezárkózó regionalizmusra, hanem európai igényességre törekedtek. Ugyanezt a vezérfonalat követi a szerkesztő Boka László másik tanulmánya is, ami Kuncz Aladár irodalomszervezői gyakorlatába enged bepillantást (*Erdélyiség-koncepciók mint hídszerepek és szellemi autonómiaformák. Kuncz Aladár „élete esszenciája”*), melynek vezérmotívuma európaiság és regionalizmus. Ezek nem egymást kizáró fogalmak, sokkal inkább egymást feltételező pillérek Kuncz gondolkodásában. Boka László mindkét tanulmánya azt hivatott kifejteni, hogy a transzilvanizmus beágyazódik a 20. század elejének magyar irodalmi folyamataiba, a magyar irodalmi modernség egy sajátos, a történelmi kontextus által meghatározott csapásvonala, amit Kuncz európai mércéjű, „felfelé tekintő” attitűdje is erősített.

A kötet többi tanulmánya révén is kihangsúlyozódik az erdélyi irodalmi élet szellemi nyitottsága, valamint a transzilvanizmus sokarcúsága is. Nem titkolt szerkesztői szándék a különböző életművek révén bizonyítani, hogy az erdélyi gondolat teret adott az egyéni értékkülönbségeknek és a művészi szabadságnak. K. Lengyel Zsolt nagyívű, mintegy száz oldal terjedelmű írásában (*Szabálytalan párhuzamok. Kós Károly és Reményik Sándor erdélyisége 1911 – 1941*) a korszak két meghatározó karaktere, Kós Károly és Reményik Sándor egymáséttől különböző transzilvanizmusát mutatja be, amelyek a maguk párhuzamosságában mégis erősítették és kiegészítették egymást. A szerző azt is meggyőzően bizonyítja, hogy

mindkettejük esetében időben hogyan változott az erdélyiségről, az erdélyi kultúra különállóságáról vallott nézet. Felvázolja Kós Károly útját a birodalmi ótranszilvanizmustól a kalotaszegi identitáson át a „művelt Erdély” és az *erdélyi szellem* eszméjéig, aminek többek között fontos pontja volt a *Kiáltó* szó röpirat. Kós politikai aktivizmusában és a *Napkelet* hasábjain is hangoztatott transzilvanizmusában Reményik kezdetben a magyar nemzettudatról való leválást és egyfajta kényszerűséget látott. A tanulmány végigköveti, hogyan változik a Végvári-verseket író Reményik passzív és lázadó magatartása a *Pásztortűz* hasábjain az eszményekbe kapaszkodó, mégis cselekvő programmá, hogy aztán egész életművét egy hármasságra – magyarság, erdélyiség, európaiság – alapozza, amiben az erdélyiség – Kós szemléletéhez hasonlóan – központi elemmé válik. Izgalmas a tanulmány írójával együtt haladni Erdély e két szellemi frontemberének egymástól különböző utakon járó, de mégis közös célért – az erdélyi magyar kultúra megmaradásáért – küzdő pályáját követve végig. Mindezt K. Lengyel a korabeli lapok, például a *Napkelet* és a *Pásztortűz* 1920-as évek eleji vitaanyagából is bőven merítve mutatja be, ami által nemcsak Kós és Reményik, hanem a kor szellemi és politikai küzdelmeinek egészét is felvázolja.

Az erdélyi kultúra és irodalom szellemi nagykövete, Bánffy Miklós munkásságának jelentőségét Szász László *Változatok transzilvanizmusra: Bánffy Miklós mecénási, nemzetgazdai szerepe* című tanulmánya mutatja be. Szász, aki egyébként Bánffy monográfusa is, rámutat, hogy erre a szerepre Bánffyt származása, neveltetése eleve pre-

destinálta, aminek felelősségteljesen próbált megfelelni. Nem írásban értekezett a transzilvanizmusról, „[e]lzenben ott állt mindenütt az erdélyi magyarság túlélését biztosítani hivatott szellemi mozgalom mögött, intézményeket, egyesületeket, társadalmi szervezeteket és baráti kapcsolatokat életbe lendítve; szépirodalmi művei pedig, egyenként és összhatásukban is a transzilvanizmus szellemiségének az értékhordozói.” (242.). A tanulmány Bánffy gazdag és szerteágazó életművéből az 1926 utáni korszakot mutatja be, amikor visszavonulva a politika élvonalából, az erdélyi magyar kisebbség megmaradásáért és kulturális intézményeinek kiépítéséért munkálkodott. Szász kihangsúlyozza Bánffy magától értetődő vezérszerepét az erdélyi magyar intézményhálózat kialakításában, valamint a helikoni írócsoportosulás megszervezésének kezdeményezésében, amelyekhez megfelelő partnert talált Kós Károly és Kemény János személyében. A tanulmány nagy körültekintéssel mutatja be Bánffy alakjának koronkénti megítélését is. Különösen izgalmas a szerző visszaemlékezése a kolozsvári egyetem hallgatójaként tapasztalt kimondott és kimondatlan értékelésről Bánffy alakjával kapcsolatban.

Mindezek után ide kívánczogna Áprily Lajos költői, szerkesztői munkásságának bemutatása is. Áprily írta 1928-ban az *Erdélyi Helikon* első lapszámában a folyóirat „erdélyiségéről”, hogy az „világ-figyelő tető, nem szemhatár-szűkítő provincializmus”. Gondolkodása, elkötelezett munkája az eddig bemutatott életművekkel rokon, különösen Reményikével. Érthető ugyanakkor, hogy az amúgy is terjedelmes kötet minden jelentős életmű bemutatását nem vállalhatja fel.

A helikoni írócsoportosulás másodnemzedékének sorából Dsida változatos hangszerelésű erdélyiségéről Láng Gusztáv ír tanulmányt (*Dsida Jenő és az erdélyiség-eszme*). Rámutat az irodalmi „apák”, azaz Benedek Elek, Reményik Sándor és Kuncz Aladár hatására, továbbá Dsida saját erdélyiség-eszméjének beérésére, amit a *Nagycsütörtök* című vers és az azonos című kötet jelent, amelyben a krisztusi szenvedés az erdélyi viszonyok között értelmezett, továbbá kitér a harmincas évek második felében kifejezett kiábrándulására is, aminek legbeszédesebb példája a *Psalmus Hungaricus*. A tanulmány rámutat, hogy Dsida rövid idő alatt kibontakozó, de jelentős életműve is kiválóan példázza a másodnemzedék formálódását, bár „lázadása” teljesen sajátosan, nemzedéktársaitól eltérően mutatkozott meg.

A helikoni seregszemlét Filep Tamás Gusztáv *Urbánus transzilvanisták* című tanulmánya zárja. A szerző célja, amint az a bevezetőben olvasható, hogy a transzilvanizmusra öntudatlanul tapadt 'archaikus', 'népies' vagy éppen 'vidékiek' asszociációt árnyalja, rámutatva, hogy az úgynevezett transzilvanista szerzők jelentős része városi, polgári környezetben élt és alkotott, és ez a millió műveik témájául is szolgált. Az erdélyi gondolat irodalmába tehát nemcsak a tájlíra, a történelmi regény és az erdélyi falu tartozik, hanem a városi környezet ábrázolása is. Az urbánus transzilvanisták sorában említett szerzők közül többen emigránsok, illetve „októbristák” voltak. Filep nyolc íróat mutat be, Tabéry Gézátt, Kádár Imrét, Hunyady Sándort, Lakatos Imrét, Karácsony Benőt, Ligeti Ernőt, Molter Károlyt és Szenczei Lászlót, kiemelve mindegyik író sajátos

transzilvanizmusát, így Tabérynak az irodalmi decentralizmusért, Kádár Imrének az erdélyi színjátszás ügyéért vállalt küzdelmét, Hunyady Erdély-témájú szépirodalmi és publicisztikai írásait, Lakatos Imre és Ligeti nyugatos műveltségű lapszerkesztői és publicista tevékenységét, Karácsony Benő regényeinek Erdély-illatát (hozzáteszem, ez erdélyi város-illat), valamint Molter Károly műveinek és irodalomszerzői tevékenységének szerepét, illetve Szenczei egyszerre ironikus és egyszerre azonosuló viszonyulását az erdélyi gondolathoz. Véleményem szerint Filep tanulmányának jelentősége abban áll, hogy felhívja a figyelmet az említett szerzők kimondottan városias színezetű transzilvanizmusára, illetve arra, hogy a transzilvanizmus irodalmában az erdélyi társadalom minden szintere megjelenik – beleértve a várost is.

A transzilván seregszemle után a kötet három írása a kor egy-egy fontos megnyilatkozási fórumát vizsgálja. Vallasek Júlia *Irodalom hírek közé tördelve* című tanulmányában az erdélyi városokban működő napilapok szerepét hangsúlyozza az irodalmi élet megszervezésében, különös tekintettel a *Keleti Újság* és az *Ellenzék* céltudatos munkájára. Kihangsúlyozza, hogy a húszas években, különösen az *Erdélyi Helikon* indulásáig, a napilapok irodalmi anyagának, mellékleteinek meghatározó szerepe volt a tágabb olvasóközönség ízlésének formálásában, az irodalmi pályázatok révén új szerzők megtalálásában (például Tamási Áron esetében), és ebben nemcsak a két említett kolozsvári lap, hanem a *Brassói Lapok*, a *Nagyvárad* *Napló* és a *Temesvári Hírlap* is nagy szerepet vállalt. Emellett az irodalmi élet számos vitája napilapokban zajlott ebben az időszakban.

Murádin Jenő *Az erdélyi magyar képzőművészet transzilvanista-helikoni korszaka* címmel azokat az eredményeket mutatja be, amelyek a képzőművészet területén megvalósultak: az első közös összerdélyi tárlatokat, az 1924-ben alakult Szépművészeti Főiskolát, ahol román és magyar fiatalok tanultak, valamint az 1929-ben létrejött Barabás Miklós Céhét, ami fölött a helikoni íróközösség bábáskodott, különösképpen Kós Károly és Bánffy Miklós. A tanulmányból kitetszik az alkotók sajátos ábrázolásmódja, ami az erdélyi témáknak és egy sajátos életérzésnek köszönhető, valamint a helikoni íróközösséggel való aktív kapcsolat. Mindez alátámasztja, hogy a transzilvanizmus egy tágabb értelmiségi közösség (nemcsak az irodalmárok) művészeti programja volt az adott korszakban. Murádin kitér a kultúrkapcsolatok témájára is, ami a tanulmánykötetben egyébként nem kap helyet más írásokban, azaz a román és szász képzőművészekkel való együttműködés eredményeire és buktatóira.

Patócs Molnár János *A transzilvanizmus esélye és vallási vonatkozásai* című tanulmánya a transzilvanizmust mint hitmozzanatot elemzi, mely vonás a leggyakrabban megfogalmazott vád volt vele kapcsolatban. Azokat a képeket, frázisokat, szófordulatokat vizsgálja, amelyek a keresztény vallásgyakorlás szókészletéből származnak, ezek Kós *Kiáltó szó* című röpiratában, valamint Makkai Sándor és László Dezső írásaiban is tetten érhetők, továbbá az első vitapontok egyike volt a korunkos Aradi Viktor, később Szemlér Ferenc bírálataiban. Ugyancsak a hitmozzanattal jelleget utalt Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című tanulmá-

nya is, kritikai éllel. Patócs tanulmányában szó van arról, hogy bár a transzilvanizmus egész gondolkörének teoretikusai inkább a protestáns felekezet tagjai voltak, a mindennapi egyházi gyakorlatban, a prédikációkban csak nagyon ritkán kapott teret az „erdélyi gondolat”, konklúziója, hogy a szélesebb tömegekhez nem igazán jutott el, hanem az értelmiség identitásának volt fontos eleme.

Míg az eddigi tanulmányok különböző aspektusokból a transzilvanizmus két világháború közötti működésének szinkrón vizsgálatát nyújtották, a kötet három írása a jelzett korszakhoz képest diakrón nézőpontú vizsgálatot nyújt – a múlt és a jövő, azaz hatás és utóhatás szempontjából. Balázs Mihály tanulmánya a kötetben a második, mely a *Transzilvanizmus korai újkori előzményeiről* címmel az erdélyiség gondolatának 16–17. századi formálódásáról számol be. Tényszerűen mutatja meg ennek politikai aspirációktól sem mentes alakulását, amelynek minden vitatott volta ellenére fontos jegye volt a vallási türelem és egy – Európában a kora újkorban szokatlan –, az egyéni szabadságot figyelembe vevő vezetői magatartás. Heltai Gáspár munkásságától kezdődően egészen Bethlen István és Cserei Mihály, valamint Szalárdy János említéséig szövegszerű utalásokkal bizonyítja a korábbi tanulmányokban Tóth Zsombor által is hangsúlyozottakat: az említett szerzők írásaiban a 16–17. század folyamán körvonalazódik egy markáns *Erdély-tudat*, ami nem volt ellentétes a *haza-fogalommal*, azaz Magyarországgal. Balázs Mihály ugyanakkor rámutat, hogy az erdélyi fejedelemség öröksége egyfajta református kultúretudat is, a protestáns fejedel-

meknek és tisztségviselőknek köszönhetően, aminek a folytonossága kimutatható a 20. század eleji transzilván gondolat képviselőinek magatartásában is.

Balázs Imre József a transzilvanizmus két világháború utáni lehetőségeiről, a gondolatkör továbbéléséről ír *Transzilvanizmusalakzatok 1945 után* című tanulmányában. Valójában azt az irodalmi és társadalmi kontextust vázolja fel, amelynek révén a transzilvanizmust és ennek irodalmi ökökségét megpróbálták a szocialista állam diskurzusába integrálni. Ebben a folyamatban az a Szemlér Ferenc játszott kulcszerepet, aki az 1937-es *Jelszó és mítosz* vita kiobbantója volt, 1945 után pedig az új kultúrpolitika egyik kanonizátora. Érdeemes hozzátenni, hogy körülbelül két évtizeden keresztül csak nagyon óvatos lépésekkel lehetett „közeledni” a helikoni írók életműhöz. Balázs Imre József azt vizsgálja, hogy az 1968-as „nyitást” követően milyen fogalmi csúsztatások révén igyekszik Szemlér és mások is „a transzilvanizmust az akkori, szocialista Romániában bevettnek számító internacionalista diskurzusokhoz, illetve romániaiság-képzetekhez adaptálni, és ezáltal mintegy újrakonstituíálni a hetvenes évek eszmecseréi számára”. (421.) Balázs a továbbiakban a hetvenes évek úgynevezett neotranszilvanizmusával foglalkozik, ami a második Forrás-nemzedék körében jelentkezik a szülőföld iránti kötődés és a közösségi szemlélet hangsúlyozásával, különösen Király László és Farkas Árpád költészetében, de jelen van a hetvenes évek példázatos történelmi drámáiban is (Sütő András, Székely János, Páskándi Géza darabjait értve ez alatt), amelyek a két világháború közötti törté-

nelmi regényekkel mutatnak folytonosságot. Rámutat a polémiákra is, a „sajátosság méltóságáért” síkra szálló Csipkerózsika-vitára, valamint a Cs. Gyimesi Éva *Gyöngy és homok* című tanulmánya által felvetett kérdésekre.

Itt utalok a kötet függelékében közölt, a nyolcvanas években keletkezett és a transzilvanizmus újraértelmezéseként, vitájaként felfogható két tanulmányra, melyek közül az egyik Pomogáts Béla *A transzilvánista ideológia*, másik Cs. Gyimesi Éva a kötetben sokat idézett *Gyöngy és homok* című tanulmánya. Mindketten felvetik azt a kérdést, ami a transzilvanizmussal szemben az idők során már a húszas évektől kezdve felmerült: vajon ez egy szűk értelmiségi elit ideológiája, amiből kánonalkotó elvek születtek, vagy egy tágabb közösség cselekvési programja is alakítható eszmecseréjére? Továbbá a szenvedés-etika kritikája is megfogalmazódik. Nem véletlen, hogy a kötet ezekkel az emblemikus szövegekkel zárul. Érzésem szerint a szerkesztő célja egyrészt a főhajtás a mesterek előtt, másrészt a kérdések otthagynak, fenntartása, amivel a kötet további eszmecserére, konstruktív párbeszédre hív a témával kapcsolatban. Egyébként Pomogáts írásának nagy szerepe, hogy felhívta a magyarországi közvélemény figyelmét az erdélyi irodalom értékeire (a nyolcvanas években!), míg Cs. Gyimesi Éva tanulmánya – ami ugyancsak a nyolcvanas években keletkezett, de 1992-es megjelenésig csak amolyan lappangó írás volt – a fiatal nemzedéknek szegezte a kérdést az erdélyi magyarság identitásáról és cselekvési lehetőségeiről, akik egyébként a mai középgeneráció teoretikusai, közéleti szereplők, közülük többen jelen kötet

szerzői is. Tegyük hozzá, hogy Gyimesi kérdései mást jelentettek a nyolcvanas években, és mást a rendszerváltás után, anélkül, hogy relevanciájukból veszítettek volna.

Ennek jegyében folytatja a transzilvanizmusról szóló gondolatmenetet Markó Béla esszéje *Ki beszél még transzilvánul?* címmel. A szerző, aki irodalmárként és politikusként meghatározó szerepet játszott a rendszerváltás utáni erdélyi magyar kultúra és közélet alakulásában, tulajdonképpen azt vizsgálja, hogy az elmúlt harminc évben miként öltött formát, illetve halványult el az erdélyiség gondolata. A tanulmányban végig kérdés marad az erdélyi hagyományok restitúciója, illetve modernizációja, az összmagyarsághoz és az Európához való integráció, és az erdélyi különállóság kérdése. Markó szerint a rendszerváltás után az erdélyi magyarság identitása(i) e három fogalom – erdélyiség, magyarság, európaiság – játékterében alakul(nak). A magyar nemzetközösségnek és az erdélyi társadalomnak is üzen a szöveg azon passzusa, mely mintegy szentenciaszerűen összegzi a transzilvanizmus kérdését a jelen nézőpontjából: „Erdély a történelemben többször volt kénytelen önállóan működni, és ez olyan multikulturális tapasztalatot jelent, amit nem letagadni kell, hanem éppenséggel felhasználni a közös magyar kultúra gazdagítására vagy akár modernizációjának felgyorsítására. Idősebb és fiatalabb erdélyi prózáírók egyaránt bizonyítják műveikkel, még hogyha egyikük-másikuk nem is ismeri ezt be, hogy Erdély külön ihletforrás. (453.)

A könyv egészéről elmondható, hogy a transzilvanizmusról való elmélkedésre hívja az olvasót, összegzi az elmúlt bő száz év irodalmi és kulturális termését, beleszámítva a vitákat is. Itt jegyzem meg, hogy nyilvánvalóan további témák is bekerülhettek volna a kötetbe, például a színház és az előadó-művészet a transzilvanizmussal való összefüggésben (lásd Tessitori Nóra versmondói tevékenységét), valamint a kultúrkapcsolatok működése, amiről leginkább a képzőművészet kapcsán van említés. A kötet szerzői a maguk szűkebb témájához (is) igazítva igyekeznek a transzilvanizmus definiálására, ami azért érdekes, mert mindegyik esetben a gondolatkör egy-egy megnyilvánulási formáját láthatjuk, ami még inkább erősíti a bevezetőben is felvetetteket az erdélyi gondolat többarcúságáról, vagy ahogyan Vallasek Júlia említi, a „transzilvanizmusokról”. A szerzők mindegyike a témában szaktekintélynek számít, amit a témában közölt számos publikáció, tanulmány és szakkönyv igazol. A kötet alapos, igényes szerkesztői munkáról tanúskodik a fentiek függvényében is, izgalmas szellemi kalandra hív, egyúttal a transzilvanizmus újragondolására. A borító pedig önmagáért beszél: az erdélyi színeket (népviseletben, építészetben) megidézve, Kós Károly *Erdély kövei* című Sztánán, az író műhelyében száz évvel korábban készült könyvének borítójával kimondatlanul is kérdezi, lesz-e további vita a transzilvanizmusról? (Milyen) lesz (az) erdélyi magyar kultúra?

Albu-Balogh Andrea